

Arhe XIX, 37/2022

UDK 1 Fichte J.

1:001

13

DOI <https://doi.org/10.19090/arhe.2022.37.245-262>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ZORAN DIMIĆ¹

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet

FIHTEOVO UČENJE O ZNANOSTI KAO PRIMENJENA FILOZOFIJA

Sažetak: Tezu da se čitavo Fihteovo Učenje o znanosti može shvatiti kao primenjena filozofija, ovde argumentujemo na dva načina. S jedne strane, preko toga kako Fihte vidi ulogu naučnika, filozofa, učitelja i vaspitača u društvu, i sa druge strane na temelju samih biografskih detalja iz Fihteovog života, te naročito njegovog načina bavljenja filozofijom. Samo Fihteovo određenje naučnika, kome ovaj prepušta odgovornost za ukupno napredovanje društva, jasno određuje način na koji bi naučnik trebalo da se bavi naukom, odnosno filozof filozofijom. Ukupna Fihteova nastavna praksa, ali i njegova javna delatnost, svedoče o tome da on ulogu filozofije ne vidi u njenom pukom teorijskom statusu, pa makar ona bila i kraljica svih nauka, već u njenom stavljanju u službu napredovanja zajednice. Uloga Učenja o znanosti se kod Fihtea jasno smešta u nastavnu i vaspitno-obrazovnu praksu, ali i u razne oblike javnog istupanja. Javna primena Učenja o znanosti, u jednoj od pomenutih formi, čini zapravo njenu suštinu.

Ključne reči: Učenje o znanosti, primena, filozofiranje, vaspitanje, obrazovanje, javnost

UVOD

Razvijanje ideje o tome da se Fihteovo učenje o znanosti može shvatiti kao primenjena filozofija moralo bi krenuti ne tek od njegove prve koncepcije Učenja o znanosti iz 1794., izložene u *Osnovi*

¹ E-mail adresa autora: zoran.dimic@filfak.ni.ac.rs

celokupnog učenja o znanosti (*Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*), već zapravo već od njegovih ranih, mladalačkih, i nažalost vrlo slabo izučavanih spisa, na primer – *Slučajne misli iz jedne besane noći* (*Zufällige Gedanken in einer schlaflosen Nacht*) iz 1788. godine.² Međutim, takav pristup morao bi da obuhvati i na primer, njegov pozni spis *Nauka o državi ili o odnosu prvobitne države prema carstvu uma* (*Die Staatslehre oder über das Verhältnis des Urstaates zum Vernunftreiche*) iz 1813. godine. Način interpretacije Fihteovih spisa u priličnoj meri je tokom istorije filozofije determinisala čuvena njihova podela na izvorno filozofske i sa druge strane popularne, praktičko-političke. Mesta koja su relevantna za našu tezu jednako možemo naći kako u njegovim ključnim teorijskim filozofskim delima, tako sa druge strane i u tekstovima koji su pisani kao direktno obraćanje publici, na primer *Govori nemačkoj naciji* (*Reden an die deutsche Nation*) iz 1808. Da bi se valjano razumeo međusobni odnos ove dve vrste Fihteovih spisa moramo najpre razumeti njegov generalan stav o onome ko je njihov nosilac, dakle ko osvedočava filozofiranje, a to je sâm filozof. Ovde ćemo braniti stav da zapravo ključni dokaz za razumevanje Fihteovog Učenja o znanosti kao primenjene filozofije leži u njegovom shvatanju uloge koju filozof, odnosno naučnik igraju u društvu.

² Ovde ćemo Fihteovu sintagmu *Wissenschaftslehre* prevoditi kao Učenje o znanosti, i uopšte Fihteov termin *Wissenschaft* kao znanost. Izraz znanost upotrebljavamo kada mislimo na ono što su nemački idealisti mislili pod „die Wissenschaft”, znanost u jakom smislu te reči, dakle, kao filozofiju o tome šta je znanje, odnosno kao pojedinačne nauke plus problem znanja, to jest, problem njihovog utemeljenja. Reč nauka, inače kod naših prevodilaca Fihtea uobičajena kao prevodilačko rešenje za termin *Wissenschaft*, ovde ćemo namerno izbeći, da bismo terminološkim odvajanjem sprečili eventualnu zbrku u razumevanju. Izraz nauka koristićemo tamo gde koristi latinski izvornik „scientia” ili sintagmu „eine Wissenschaft” u smislu jedne pojedinačne znanosti, na primer, biologije, geografije, itd. O problemima prevođenja i nemogućnosti nalaženja odgovarajućeg jezičkog ekvivalenta za nemački pojam *Wissenschaft* u engleskom jeziku, vidi detaljnije: Ringer, Fritz, *The decline of the german mandarins*, Cambridge, MA, 1969, p. 102-106.

FILOZOF KAO FILOZOF, NAUČNIK, UČITELJ I VASPITAČ

Fihteov rani jenski spis, *Nekoliko predavanja o određenju naučnika* (1794), jedan je od ključnih spisa za tumačenje Fihteove razumevanja uloge filozofa i naučnika u društvu. Do određenja naučnika u pomenutom spisu Fihte dolazi preko uvođenja odnosa naučnika prema društvu, odnosno određenja čoveka u društvu, i najpre preko određenja čoveka po sebi. Za Fihteja je čovek biće koje pre svega snagom svog uma teži tome da sebe delatnošću dovede do stanja savršenstva (Vollkommenheit), apsolutnog jedinstva i potpune saglasnosti sa samim sobom. Taj cilj ostaje, međutim, za čoveka nešto što je načelno nemoguće dosegnuti, ali je čovekova ključna težnja da ipak do njega u jednoj beskonačnoj borbi nekako dospe. Taj neprestani pokušaj da se postigne nemoguće, to usavršavanje (Vervollkommnung) do u beskonačnost zapravo je određenje čoveka po sebi kod Fihteja.³ Budući je za njega društvo, ljudska zajednica, pre svega „međusobni odnos umnih bića” i budući da čovek poseduje nagon prema kome teži „da izvan sebe nađe slobodna umna bića i da sa njima stupi u zajednicu”, to cilj čoveka u društvu postaje da i drugoga učini savršениjim ne bi li tako svi putem „međusobnog ujedinjavanja putem usavršavanja”, postali jedinstveniji. Međusobno odnošenje ljudi u društvu, odnosno, kako Fihte kaže, usavršavanje, ima za krajnji cilj da zajednicu i ljude u njoj učini što je moguće savršениjim i jedinstvenijim. Zadatak zajednice je da prema svima postupa jedinstveno i da svakoj individui pojedinačno omogući da slobodno nađe sebi svoj stalež prema svojim sposobnostima, odnosno da svakom pojedincu omogući da realizuje svoje sposobnosti i talente, i tako se usavrši i „dovrši”. Navešćemo Fihteov stav u kome se srž njegovog shvatanja vaspitanja i obrazovanja kao usavršavanja najpregnantnije formuliše: „... zajedničko usavršavanje, usavršavanje samog sebe slobodnim korišćenjem delovanja drugih na nas i usavršavanje drugih povratnim delovanjem na njih kao na slobodna bića, jeste naše određenje u društvu”.⁴

³ Fihte, J. G., *Zatvorena trgovačka država*, Nolit, Beograd 1979, str. 147.

⁴ Fihte, J. G., *Zatvorena trgovačka država*, str. 158.

Ovim se već sasvim jasno određuje suština Fihteovog shvatanja uloge filozofa i naučnika u društvu. Za Fihtea je čovek u društvu neko ko usavršava druge ljude, ali i sam biva usavršavan, neko ko vaspitava i obrazuje druge, ali i sam biva vaspitavan i obrazovan, neko ko uči druge ljude, ali i sam biva učen, dakle vaspitač i vaspitanik, učitelj i učenik u isto vreme. Na osnovu toga bi se reklo da prema Fihteu čovek nije tako striktno vezan za svoju zajednicu, već da je njegov dom pre svega njegov rod. To jeste opšti duh *Pet predavanja o određenju naučnika*. Naime, Fihte u njemu čovekovu sudbinu vezuje za društvo, a ne za konkretnu političku zajednicu, kakva je na primer država. Ona je samo usputna, i pre ili kasnije sa ostvarivanjem suštinskog ljudskog cilja treba da nastupi njeno odumiranje.

Centralno mesto pojma društva vidi se upravo u Fihteovom određenju naučnika. Određenje naučnika i uopšte njegova delatnost dobijaju svoj smisao samo u odnosu prema društvu. Naučnik nije neko čiji život ima smisla sam po sebi. On nije, dakle, neko ko učeći i studirajući određene oblasti saznanja nalazi smisao svog života u svom ličnom usavršavanju. Život u društvu, u zajednici sa drugim ljudima, kod Fihtea je uvek vezan za nešto upravo suprotno od nalaženja smisla samo u sebi, samozadovoljstva, samodovoljnosti, ili samouživanja. Birajući jedan određeni stalež prema svojim sposobnostima, i obavljajući svoj posao, čovek uvek vraća društvu ono što je ono za njega učinilo. Život u zajednici uvek se odvija prema jednoj etici dužnosti i služenja društvu i drugim ljudima. U te dužnosti spadaju i naročite dužnosti čoveka prema njegovom prirodnom stanju (porodica i odnos roditelja prema deci) i što nas ovde posebno zanima, dužnosti čoveka prema njegovom posebnom pozivu. Čovek zapravo postaje čovekom, upravo time što kroz obavljanje svog posla u društvu ispoljava spremnost da služi drugim ljudima i zajednici u celini. Time on pobeđuje svoju čulnu životinjsku prirodu, sklonu samodovoljnosti, sebičnosti i egoizmu. Određenje naučnika utvrđuje se prema tome iz ove ukupne etike dužnosti i služenja čoveka u društvu.

Posao naučnika, filozofa, učitelja, vaspitača je međutim specifičan i u ljudskoj zajednici posebno važan. Njegova uloga u društvu je trostruka: on je učitelj ljudskog roda u celini, vaspitač, i moralni

oplemenitelj čovečanstva. Budući da najbolje poznaje ljudsku prirodu i moralne zakone, on vodi brigu o tome da svaki čovek odabere svoj poziv prema svom talentu. Time on vrši stalni nadzor nad srećom svakog pojedinca u zajednici, odnosno brigu nad napretkom zajednice i ljudskog roda u celini, trudeći se da stalno pospešuje to napredovanje. On pomaže ljudima kako svojim bavljenjem naukom i svojim saznanjem, tako i konkretnim vaspitačkim radom sa ljudima kako bi oni sami lakše osvestili svoje potrebe, i lakše se oslobodili svega onoga što ih onemogućava u međusobnom usavršavanju. Budući je on, takođe, moralno najbolji čovek, ujedno svojim vlastitim primerom i negovanjem vere u velike istorijske ideale, on moralno oplemenjuje i usavršava kako svoje sunarodnike i sugrađane tako i svoj rod u celini. On tako daje živi primer svima i predstavlja vrhunski uzor za sve. Rečju, naučnik-vaspitač vodi i usmerava ljudski rod. Od njega, odnosno od toga kako on obavlja svoj posao, zavisi da li će i na koji način njegova zajednica i ljudski rod u celini napredovati. On je direktno odgovoran za to u kom pravcu ide čovečanstvo. Od napretka nauke i naučnika neposredno zavisi celokupni napredak ljudskog roda. Upravo zbog toga njegova uloga i dužnost u društvu stoji visoko iznad svih ostalih. U svom poslu se ne služi nasilnim sredstvima da bi naterao ljude da prihvate njegova uverenja. On se naprotiv trudi da kod njih razvije samodelovanje, samostalnost, i čvrstu volju, a ne poslušnost i slepo sleđenje autoriteta.

U ovakvom posvećivanju naučnika i nauke interesu zajednice, pri čemu vaspitanje i obrazovanje postaju svojina svih ljudi i društva, potpuno se razbija renesansni i humanistički koncept naučnika kao *homo universalis*-a. Koliko god naučnikovo delo bilo lično po svojoj formi i htenju, on stalno mora osećati da je u krajnjoj instanci funkcija toga dela društvena.⁵ Upravo stoga što ima znanja o opštim moralnim i prirodnim

⁵ To je jedno iskustvo, koje je kod Grka bilo sasvim jasno izraženo. Samo iz tog ugla, treba gledati na one kontroverzne Platonove pokušaje u *Državi* da svojevrsnom cenzurom ograniči slobodu pesnika, književnika, umetnika i filozofa. Samo zato, što su Grci osećali da svako umetničko i filozofsko delo u najdubljem smislu pripada zajednici u celini, Platon je mogao izreći takav jedan stav. Grci jednostavno nisu imali svest o nekim univerzalnim kategorijama u

zakonima, naučnik oseća dužnost da služeći vaspitno utiče na ostale ljude i zajednicu u celini, te da time izađe iz opasnosti da svoju delatnost egzibicionistički shvati kao umetničku i intelektualnu samozadovoljavajuću virtuoznost. Svako delo naučnika je pre svega čedo njegove zajednice i čovečanstva u celini, i stoga mu je osnovna svrha da bude u službi ovih.

U kontekstu osnovnih postavki Učenja o znanosti iz *Osnove*, čini se da bi *Predavanja*, koja su napisana iste godine, svojom ukupnom sadržinom zaista mogla da podrže tezu da *Osnova* zapravo nije teorija saznanja, već primenjena filozofija, ili kako to neki žele da kažu, ontologija čoveka.⁶ *Predavanja* zaista pokazuju da u osnovi problematike Učenja o znanosti zapravo stoji čovek. On se sada više ne shvata individualistički, već kako smo videli kao biće zajednice, kao biće koje svoj smisao može ostvariti jedino u društvu. Ako se, prema osnovnim postavkama Učenja o znanosti, filozofija može shvatiti kao učenje, onda dalje razvijajući tu tezu, *Predavanja* filozofa afirmišu kao naučnika, učitelja i vaspitača. Učenje koje on nosi u sebi, i prema kome usmerava i vodi ljudski rod, zapravo je Učenje o znanosti. On samo sprovodi njegove osnovne principe. Napredak je za Fihte uvek povezan sa napornim radom, mukom i brigom, pri čemu se radost i uživanje jedino mogu naći u delovanju, i samo u delovanju. U tom kontekstu Fihte izriče čuveni stav: „*Delovati! Delovati! To je ono zbog čega postojimo...*”.⁷ Zadatak naučnika, kao zastupnika Učenja o znanosti, nije ništa drugo nego stvaranje uslova u kojima će se ova Fihteova максима neometano sprovoditi. Samo to može dovesti do ostvarivanja slobode individue i do njenog sticanja samostalnosti putem samodelatnosti.

U ovakvom Fihteovom shvatanju uloge naučnika-učitelja-vaspitača u društvu, ostaju međutim izvesne teškoće. Iz svega onoga što Fihte kaže u *Predavanjima* nije međutim sasvim jasno u čemu se zaista

kojima bi se dela njihove kulture mogla razmatrati. Umetnička, filozofska i književna dela služe pre svega polisu, i eventualno celini helenskog sveta.

⁶ Weischedel, W., *Der Aufbruch der Freiheit zur Gemeinschaft*, Leipzig, 1939, S. IX-XV, 14-15.

⁷ Fihte, J. G., *Zatvorena trgovačka država*, Nolit, Beograd 1979, str. 193.

konkretno sastoji cilj vaspitanja i obrazovanja, a još više kako se on ispunjava. Taj cilj ostaje nedovoljno konkretan i jasan, te se tako gubi na horizontu jednog neodređenog stanja kulture i čovečanstva. Nije naravno sasvim jasna ni uloga naučnika. Čime se naučnici određuju? Da li su oni podložni raznoraznim procesima koji se dešavaju u društvu i koji utiču na sve ostale pojedince? Čini se, takođe, da u predavanjima Fihte negira dejstvo društva na moralni razvoj pojedinca. Naučnik je istovremeno u društvu, ali i nekako iznad ili izvan njega, što njegovu ulogu čini nestvarnom, a njegov položaj nedodirljivim. Čini se, takođe, da određenje čoveka kao bića zajednice, shvaćene pre svega kao društva, doprinosi tome da se čovek ipak shvata nedovoljno konkretno i nezavisno od empirijskih uslova stvarnog života i delovanja. I čovek i zajednica morali bi se odrediti mnogo konkretnije kako bi se jasnije i preciznije shvatili ciljevi vaspitanja i obrazovanja, odnosno da bi se preciznije odredili putevi ka čovekovom oslobađanju. Mnogobrojni kompromisi koje Fihte pravi stvaraju nedovoljno jasnu sliku o stvarnoj vezi čoveka i zajednice. Društvo i čovečanstvo su jednostavno previše opšte opisani da bi se preciznije odredila veza čovekovog oslobađanja i zajednice u kojoj on živi.

Na to je Fihte upućivao i sam koncept Učenja o znanosti kao filozofije. Kao što smo gore videli, Učenje o znanosti obnavlja svest o filozofiji kao učenju, kao nečemu što ostvaruje svoj smisao međusobnim saopštavanjem, učenjem, naučavanjem, prenošenjem od jednih na druge.⁸ Tako se i vaspitanje, obrazovanje i ljudska sloboda, koju oni imaju za svoj krajnji cilj, shvataju kao delatnosti koje za svoj nužni kontekst pre svega imaju ljudsku zajednicu kao izvorni ambijent ljudskog ispoljavanja. Problem vaspitanja i obrazovanja nužno vodi u problem organizacije i unutrašnjeg ustrojstva ljudske zajednice. Ishod procesa oslobađanja kroz vaspitanje i obrazovanje neposredno je vezan za konkretna rešenja kojima država organizuje život i delovanje svojih građana. Ovaj problem je odveo Fihte od izolovanog pojedinca, previše

⁸ Detaljnije o toj ideji filozofije kao učenja vidi: Dimić, Zoran, *Filozofija kao učenje*, u *Fihteov idealizam slobode*, priredio Danilo N. Basta, Beograd, Dosije studio, 2014, str. 33-59.

individualistički shvaćenog, ka problemima zajedničkog života, države kao sile prinude i jednog generičkog shvatanja čoveka. To su aspekti Fihteovog filozofskog opusa koji, nažalost, ovde moraju ostati po strani, budući da se ne odnose neposredno na našu temu.

DUŽNOST LIČNOG PRIMERA I IDEJA PRIMENJENE FILOZOFIJE

Za Fihtea nema boljeg načina da se u ljudima razvija afekat poštovanja za druge ljude i poštovanja prema sebi od dobrog ličnog primera. U tom smislu, on govori o dužnosti dobrog ličnog primera. Ta se tema pokazuje naročito značajnom za određivanje načina vaspitnog i obrazovnog delovanja unutar ljudske zajednice. Davanjem dobrog primera on zapravo, neposredno delujući na ljude oko sebe, ljudske vrline i ideale čini realnim i mogućim. Veliki lični primeri deluju svuda tamo gde je ljudska civilizacija dostigla visok nivo vaspitanja i obrazovanja. Nema velikih naroda i zajednica bez velikih vaspitača i velikih vaspitno-obrazovnih primera. Veliki primeri se mogu shvatiti kao očigledni znaci vaspitno uspešnih zajednica. To jednako važi kako za na primer, klasični period antičke Grčke, tako i za velike naučno-vaspitne ličnosti novovekovlja. Grčku civilizaciju naprosto nije moguće zamisliti bez takvih ličnih primera kakvi su Homer, Sokrat, ili Isokrat, kao što takođe, na primer novovekovlje nije moguće zamisliti bez ličnosti kakve su Gete, Pestaloci ili Kant.

Značajno mesto delovanja vlastitim primerom u Fihteovom delu svakako se može uvideti i u njegovom osobenom shvatanju uloge filozofa, naučnika, vaspitača u ljudskom društvu, te takođe u njegovom ličnom, živom delovanju vlastitim primerom. Naime, u izučavanju Fihteovog dela ne možemo se samo ograničiti na njegova pisana dela, već moramo neizostavno uzeti u obzir i čitav njegov život, a naročito pojedine životne „sudare”, njegovu izuzetno bogatu nastavničku aktivnost na univerzitetu, i vrlo osoben odnos prema predavanjima i

javnim govorima kao oblicima filozofske prakse.⁹ Njegovo pisano filozofsko delo ni na koji način nije važnije od ovih drugih ključnih karakteristika njegove ličnosti i života. Način predavanja, javni govori, odnošenje prema nekim životnim nedaćama, jednako su važni za njegovo shvatanje filozofije, kao i pisana filozofska dela. Sam Fihte o tome svedoči ovako: „*Ja sâm imam malo sposobnosti za naučnika od zanata. Ja neću samo da mislim; ja hoću da delam.*”¹⁰

Kompletna i istinita slika o Fihteovom shvatanju filozofije kao suštinski primenjenoj delatnosti, i o ideji Učenja o znanosti, zapravo se može sklopiti samo ako se ova dva različita aspekta – pisani spisi i široko shvatanje filozofske prakse – shvate kao deo jedne iste stvari. Fihte je zaista u potpunosti oličavao jedinstvo ličnosti i mišljenja. Popularni spisi, predavanja i javni govori, nisu kako je to Hegel nepravedno primetio, manje vredni deo njegove filozofije, koji predstavlja samo popularizaciju njegove ezoteričke filozofije.¹¹ Bez shvatanja Fihteove borbe oko lične, nastavničke, vaspitačke, univerzitetske delatnosti nije moguće shvatiti smisao Učenja o znanosti.

⁹ Vidi detaljnije o tome: Danilo Basta, *J. G. Fihte i Francuska revolucija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1980, str. 3, 64-66. O karakteristikama Fihteove duhovne prirode vidi i kod: Wallner, Nico, *Fichte als politischer Denker*, Halle/Salle, 1926, S.36., i takođe, Scholz, Heinrich, *Fichte als Erzieher*, *Kantstudien* 19, 1914, S.146-149. Scholz, npr. kaže: „Onaj ko Fihtea traži među besmrtnima naći će ga u pedagoškim dvorima. Ovde je on, kao malo ko, delovao i vladao, i snagom svoje volje ostavio jedan nezaboravni uticaj na razvoj nemačkog duha. Usmerenost na život je osnovna crta njegovog karaktera,... Vaspitanje za život je u najvišem smislu najpouzdanija i najstalnija ciljna tačka njegovog filozofskog rada. A on je imao sreće da pripada jednom naraštaju kome je vaspitanje bilo potrebno više nego drugima, i koje ga je uz pomoć osetljivosti i otpora nagonilo na velika dela i izazove.... On je imao prednost nad svojim dobom kakvu niko osim njega nije posedovao. Bila je to ona sposobnost koja nadahnjuje sebe i druge ljude na najplemenitiji mogući način.”

¹⁰ Fihte ovo izriče u jednom pismu svojoj ženi, *Briefwechsel* I, S. 61.

¹¹ G. V. F. Hegel, *Istorija filozofije III*, Kultura, Beograd 1964, str. 502.

Primena njegovih teorijskih uverenja u neposrednoj političkoj, nastavnoj i obrazovnoj praksi, suštinski je deo njegovog odnosa prema filozofiranju. Fihteovi popularni spisi i njegova predavačka i govornička filozofska delatnost ne dolazi posle ezoteričke filozofije, već je kako smo to videli nešto što prati Fihteovu filozofsku praksu od njegovih početaka iz *Slučajnih misli*. Prema hronologiji njegovih spisa čak bi se moglo primetiti nešto potpuno suprotno – da popularni spisi prethode filozofskim spisima u užem stručnom smislu te reči.

Ako se ima u vidu njegova neposredna filozofska praksa kao predavača na univerzitetima u Jeni, Erlangenu i Berlinu, brojni sukobi sa političkim vlastima, zatim naglašeni primat praktičnog uma u njegovoj filozofiji, te takođe, redosled i izbor spisa koje je objavio za svog života, stiče se utisak da su „živa” predavanja i njihovo objavljivanje za Fihtea imali izuzetan značaj, mnogo veći nego što je to recimo slučaj sa drugim filozofima u nemačkoj klasičnoj, ili uopšte u celokupnoj istoriji filozofije. Taj problem, „ulaženja” filozofije u život običnih ljudi, kroz uslovno rečeno „popularna” predavanja, a ne samo njeno izlaganje verziranom krugu ljudi, dakle, obrazovanoj filozofskoj publici, gotovo da nakon Platonove Akademije i Aristotelovog Likeja, nije ozbiljno uziman u filozofsko razmatranje. Koliko je autoru ovih redova poznato, Fihte je prvi filozof posle Platona i Aristotela, koji je u svom filozofskom delovanju uopšte pravio razliku između onoga što se u Akademiji zvalo egzoterična i ezoterična predavanja, odnosno prepodnevna predavanja za sve zainteresovane građane i široku publiku, i popodnevna, visoko stručna predavanja za filozofe po zanatu. Kao što je u istoriji filozofije poznato, svih 34 Platonovih dijaloga nisu ništa drugo nego „popularni” spisi koji su u prepodnevnom radu škole čitani i tumačeni u širokom krugu građana Atine, zainteresovanih za filozofiju. Paralelno sa teorijskim izgrađivanjem osnovnih postavki Učenja o znanosti, Fihte je u toku čitave svoje filozofske aktivnosti neprestano pokušavao da to isto učenje, u jednoj primerenoj formi, „približi” širokoj publici, svojim sunarodnicima i sugrađanima. Imajući u vidu osnovne postavke Učenja o znanosti i karakter njegove filozofije, možemo reći da ta „popularna” predavanja nisu tek nekakvo „vežbanje” teorije pred javnošću ili nekakav egzibicionizam čoveka koji je sklon nekakvoj

filozofskoj ekstravaganciji, već naprotiv predstavljaju sastavni deo njegove filozofije, svojevrzni njen dovršetak i kompletiranje. Puni smisao ovakvog shvatanja specifične filozofske prakse, pokazuje se naravno u samom Fihteovom shvatanju filozofije kao učenja, odnosno uvidom u samu Fihteovu osnovnu ideju Učenja o znanosti.

Sem obnavljanja iskonske ideje o vaspitno-obrazovnom karakteru filozofije same, te shvatanju filozofije kao učenja, Fihte je vratio u filozofiji veru u još jednu stvar. Naime, sudeći po čitavoj njegovoj filozofskoj i životnoj delatnosti, nema sumnje da je Fihte u filozofiji obnovio poverenje u značaj i moć izgovorene reči. Sa njim se u filozofiji vraća svest o značaju velikih govornika i retoričara.¹² U međuvremenu, a posle Grka i Rimljana, sa nestajanjem vere u moć usmenog, neposrednog komuniciranja, gotovo da je među filozofima i naučnicima potpuno izbledela svest o važnosti živog govora i predavanja. Ne problematizujući odnos sa običnim slušaocima, kojima je

¹² Najbolji prikaz ovog aspekta Fihteove filozofije daje nam H. Seidel u svojoj monografiji o Fihteu. On kaže: „Fihteova retorika je najtešnje povezana sa njegovom filozofijom. Aktivnost i delotvornost obeležavaju njegov karakter i filozofiju. Dublje dejstvo očekuje on od svojih teorijskih spisa. Teorija mu nikako nije bila dovoljna. Budući da njegova filozofija ne cilja samo na individuu, već suštinski na ono ‘zajedničko’, takođe na društvo, morao je da misli na široko dejstvo. Njegovi govori, koji čine jedan dobar deo njegovih dela, trebalo je da ovo izdejstvuju. Aristokratski mislioci govore samo eliti. Šta jedna široka publika misli o tome, za njih je beznačajno, jer dublji smisao i onako stoji njoj nasuprot. Nasuprot tome Fihte nije bio nikakav aristokratski mislilac; najmanje je to želeo da bude. Njegov demokratizam pokazuje se takođe u tome, što je imao hrabrost, da govori popularno, takođe i kada mu ovo nije potpuno uspevalo. Tu se nije radilo o poučavanju koje dolazi odozgo. Svoju publiku je želeo da vaspita na sopstveno mišljenje. To je bila njegova namera. Zbog toga mu je bio neophodan živi kontakt s njegovom zajednicom slušalaca, jer je trebalo dokazati da li njegove misli zaista mogu pred ovima postojati.

Ako se sme verovati izveštajima njegovih slušalaca, koji su bili takođe njegove slobodne oduševljene pristalice, onda je Fihte bio rođeni govornik. Njegovo predavanje ne karakterišu fine rezbarije, već je snaga njegovih reči, iza kojih je stajala njegova ličnost i kao stena tvrda ubeđenja, koja su ‘zarobljavala’ njegove slušaocce.”, Seidel, H., *J. G. Fichte*, Hamburg, 1997, S. 118.

filozofija takođe po svojoj prirodi namenjena, filozofi su samozadovoljno svoje misli i teorije razvijali isključivo u formi pisanih tekstova i stručnih predavanja obrazovanoj filozofskoj i naučnoj publici. Filozofija i nauka su tako jedva dopirale do običnih ljudi. Borba za novo shvatanje obrazovanja i vaspitanja od humanista i Komenskog, preko Rusoa i Pestalocija uporedo ide sa zalaganjem za ostvarivanje principa „škola za sve”, čime bi ovi postali dostupni apsolutno svima, a ne samo krugu obrazovanih ili bogatih ljudi. Pestalocijeva uporna i izgarajuća praktična delatnost u ovom pravcu duboko je inspirisala i samog Fihtea. Sa otvaranjem teme Fihteovog odnosa sa „živim” nastupima pred publikom ne suočavamo se, međutim, samo sa njegovim ljudskim karakterom, specifičnim osobinama njega kao ličnosti. Pogrešno bi bilo njegovu sklonost ka razvijanju filozofije kroz „živo” opštenje sa publikom shvatiti isključivo kao jednu crtu njegove ličnosti. Priča o Fihteu kao govorniku i retoričaru ukazuje na suštinu njegovog shvatanja same filozofije i načina filozofiranja kao osobene delatnosti filozofa.¹³

U tom bi smislu zaista bilo zanimljivo dovoditi u vezu i tražiti sličnosti i razlike u Fihteovom i Sokratovom načinu shvatanja filozofije i filozofiranja. Iako između njih postoje i mnogobrojne razlike – Sokrat uopšte nije pisao – čini nam se da se među njima može naći mnogo više sličnosti. Nažalost, ideju o tome da je moguće povezivati Sokratovo i Fihteovo shvatanje filozofije, našli smo tek kod jednog od Fihteovih istraživača.¹⁴

¹³ O Fihteu kao retoričaru vidi i kod: Scholz, H., *Fichte als Erzieher*, *Kantstudien* 19, 1914., S. 160-161. Šolc npr. kaže: „Sa ovim izvanrednim talentima i moćima osvojio je najpre omladinu. Jedan novi nikada viđeni duh plamteo je iz njegovih reči. Jer on je govorio moćno i ne kao naučenjak. I sam zahvaćen plamenom, raspaljivao je srca svojih mladih slušalaca dok se ne bi zapalili i dok im unutrašnji žar oduševljenja ne bi prosvetlio iz očiju. On ih je shvatao ozbiljnije nego bilo ko drugi. Oni su dopuštali da ih on uzme i radovali su se. Govorio je o najvišim idealima. Oni su im tako postajali realni; jer on je bio ono što je govorio i učio. Video ih je većim nego što su bili; a postali su veći dok ih je on posmatrao. Zahtevao je borbu i izvojevao pobedu.”

¹⁴ Reč je upravo o Hajnrihu Šolcu. U gore pomenutom tekstu on o vezi Sokrata i Fihtea kaže sledeće: „Kada se razmatra vaspitni rad treba se setiti Sokrata, jer

Najbolju i možda najtačniju ocenu Fihteovog specifičnog shvatanja filozofije i naročito, razlike tog shvatanja spram drugih filozofa nemačkog idealizma izriče Helmut Zajdel: „*Fihte je bio jedini među velikim nemačkim filozofima koji je katedru za predavanje pretvorio u tribinu, katkada u tribunal. Lajbnic je korespondirao, Kant je predavao sa njemu svojstvenom tačnošću, Šelingovi nastupi bili su aristokratski, Hegel se rvao sa rečima na svojim predavanjima ne bi li izrazio svoje dubokoumne misli. Fihteova glava i srce bili su puni i terali su ga: 'iskorači izvan reči!'*”¹⁵

Fihteovo ukupno shvatanje filozofije kao učenja, te njegov odnos prema filozofskoj praksi potvrđuju da i ličnim primerom osvedočava dužnost naučnika i ideju služenja opštem interesu. Tako se ukupno potvrđuje istinsko jedinstvo njegove ličnosti i filozofije. Njegova

Fihte stvara na istom osnovu. Slično Sokratu i on je delovao na svoj rod kao jedan stimulans i duhovni pokretač, koji se ne remeti u svom poslu niti povređenim ponosom onih koji su pogođeni, niti otporom pospanih i uplašanih. On je znao da ozdravljenje mora doći nakon bola, a vidovitost nakon buđenja, i bio je dovoljno hrabar i jak da se u snazi ovog uverenja odvaži na ono krajnje, i da sreću svog života stavi na kocku. Fihte je, kao i Sokrat, oplemenjivanje duše opisao kao jedinstvenu, sveobuhvatnu tačku svog programa; ko želi da ga razume, mora ga uzeti kao sokratovca u najdubljem smislu reči. Takođe ni sokratovskom metodom rodne ideje i stvaranjem ideala nije niti jedan mislilac tako majstorski rukovao kao on. 'Zna se temeljito i nezaboravljivo samo ono u vezi čega se zna kako se je do toga došlo'. 'Samo ono neposredno životno mišljenje oživljava strano mšljenje i zahvata ga u isto'. 'Sve filozofsko znanje je po svojoj prirodi..., rodno, ne obuhvatajući ma koje stajajuće bivstvovanje, već iznutra proizvodeći i konstruirajući ovo bivstvovanje iz korena njegovog života'. Takođe i u tome je Fihte sokratovac što je on svoj posao buđenja oblikovao u pravcu buđenja uma. Ne prema slabljenju uma, kao na primer Ruso, u čijem obrnutom životnom programu Fihte ne nalazi korelat kritike uma, moći uma. Ruso je uopšte opisao um u stanju mirovanja, ali ne u borbi. 'On je oslabio čulnost, umesto da ojača um'. Fihte je nametnuo moć uma i kao i Sokrat otkrio propast uma, samo da bi ga probudio. On je neumorno kao i Sokrat u tom poslu buđenja...”, S. 160-161.

¹⁵ Seidel, Helmut, J. G. Fichte, Hamburg 1997, S.118.

filozofska delatnost izvan okvira uskih filozofskih krugova stoji iza svake njegove misli, ali i obrnuto. U tome i jeste osnovna snaga i harizma živosti Fihteove filozofske figure, te takođe tajna vitalnosti njenog filozofskog prisustvovanja čak i danas, mnogo godina nakon njegove smrti.

ZAKLJUČAK

Praktični, aplikativni karakter Fihteovog razumevanja filozofije lako bi se takođe mogao pokazati detaljnom analizom pojedinih njegovih spisa, kako onih teorijskih tako i onih praktičko-političkih. Ovde smo međutim izneli argumente da se još ubedljiviji dokaz o tome da je Učenje o znanosti jedna primenjena filozofija zapravo nalazi u dve vrste argumentacije. S jedne strane, u tome kako Fihte vidi ulogu naučnika, filozofa, učitelja i vaspitača u društvu, i sa druge strane u samim biografskim detaljima Fihteovog života, te naročito njegovog načina bavljenja filozofijom. Samo Fihteovo određenje naučnika, kome ovaj prepušta odgovornost za ukupno napredovanje društva, jasno određuje način na koji bi naučnik trebao da se bavi naukom, odnosno filozof svojom filozofijom. Smisao filozofiranja i produkovanja filozofskih teorija ne nalazi se u pukoj akademskoj razmeni, ili nekoj samozadovoljnoj i estetiziranoj intelektualizaciji. Naprotiv, filozofiranje i filozofija, koji sada kod Fihte nose jasan naziv, Učenje o znanosti, stavljaju se u ulogu neposrednog služenja ostvarivanju napretka članova zajednice. Glavni vid praktikovanja Učenja o znanosti zapravo je njegovo učenje, diskutovanje, razmenjivanje u jednom obrazovnom, nastavnom i javnom procesu. To je način na koji filozofija jedino može postati realna, te na koji može popravljati stvarnost i činiti je boljom. To je jedini suvisli zadatak koji Fihte stavlja pred filozofiju. Prema njegovom razumevanju, ona ga može ostvariti jedino kao učenje – Učenje o znanosti.

Druga vrsta argumenata tiče se neposredno načina na koji je Fihte praktikovao bavljenje filozofijom. Naime, već od *Slučajnih misli iz jedne besane noći* Fihte vidi ulogu filozofa i naučnika kao nekog ko budi svest, ukazuje na greške, vodi u pravcu unapred postavljenih ciljeva,

usmerava i oblikuje savremenike i stvarnost u celini. Taj karakter menjanja oblika, preoblikovanja, kao jednog antidogmatskog stava u odnosu prema svetu, osetiće se kasnije i u osnovnim postavkama Učenja o znanosti iz *Osnove*. Već u prvoj koncepciji Učenja o znanosti jasno je na velika vrata promovisana ideja o tome šta je zapravo filozofija, odnosno šta ona treba da bude. Od tog momenta vaspitanje, obrazovanje i svaka vrsta javnog izlaganja filozofije prestaju da budu tek samo jedno sporedno pitanje Fihteove filozofije, već zapravo postaju centralna delatnost. Način na koji Fihte shvata svoje praktikovanje filozofije zavisi direktno od načina na koji on generalno shvata filozofiju i filozofiranje. Primat praktičkog u celini Fihteovog Učenja o znanosti, odnosno njegove filozofije je više nego očigledan. Ta njegova sklonost ka praksi, javnim predavanjima i govorima, i shvatanju Učenja o znanosti kao pre svega jednog projekta koji, kao učenje pomoću predavanja i drugih sredstava univerzitetske i javne prakse, u stvarnosti treba sprovesti, površno je nažalost shvaćena kao težnja ka „popularnoj filozofiji”, i čak je označena kao manje vredni deo u njegovoj ukupnoj filozofiji.

U osnovi Fihteovog shvatanja vaspitanja od 1794. godine, takođe čvrsto stoji jedna ideja čoveka i njegove suštine. Ta čvrsta ideja čoveka omogućuje mu jasnoću i načelnost u postavci svrhe filozofiranja. Fihte čoveka vidi pre svega kao biće zajednice. Čovek ne sme da bude sebičan ukoliko želi da bude čovek. Glavna tema *Govora nemačkoj naciji* zapravo jeste kritika sebičnosti i egoizma. Za naciju i njene probleme, Fihte ne nalazi spas u nekakvom novom političkom liderstvu ili u nekoj političkoj ličnosti, već samo u jednom novom načinu vaspitanja i obrazovanja. Tako Fihte o problemu nacije govori samo u kontekstu novog vaspitanja i obrazovanja, a ne nekakvih velikih nacionalnih projekata ili ideja.

Sušтина svake individue doista leži izvan nje, ali ne u nekakvoj apstraktnoj onostranosti, metafizici morala, već u drugim ljudima i opštem duhu zajednice na koje je čovek nužno upućen ukoliko želi da i sam ispuni sebe kao biće. Čovekova sudbina nije metafizika već politika. Ne sfera apstraktne metafizike morala, već sfera politike, javnosti, vaspitanja i obrazovanja, kao veština koje za cilj imaju praktičko usavršavanje zajednice i njenih članova. Tako Fihte i sebe i svoj poziv

shvata kao nešto što je pre svega upućeno zajednici, i ima za zadatak da njoj služi na najbolji mogući način. On se zaista trudi da što čvršćim nitima bude vezan za stvarnost i sudbinu svoje zajednice i svojih sunarodnika. On duboko doživljava i preživljava sve ono što se dešava i njegovoj zajednici. Sama njegova filozofija i njegova filozofska delatnost duboko su određeni problemima zajednice u određenom istorijskom trenutku. Mora se priznati da je u ovakvom pristupu filozofiji, naročito posle antike, Fihte zaista duboko usamljen. To je razlog zašto se on tako oduševljavao Pestalocijem. Čini nam se stoga da je upravo ovakvo gore opisano shvatanje uloge filozofa i naučnika u društvu, odnosno shvatanje filozofije i nauke, odredilo kasnije kroz istoriju filozofije razloge za zaborav značaja ovih tema kod Fihtea, i za njihovu gotovo potpunu marginalizaciju. Uprkos potonjim promenama u konceptu Učenja o znanosti, mora se priznati da je Fihteovo shvatanje filozofije, pojma čoveka i uloge vaspitanja i obrazovanja u ljudskoj zajednici, jedno od najhumanijih u istoriji filozofije i ljudske civilizacije. Život se obrazuje samo kroz život i individua se ne može zasnovati ni iz jednog višeg metafizičkog principa ili imperativa. Čovek se vaspitava i obrazuje preko živih normi i primera koje u zajednici pre svega osvedočavaju filozofi-naučnici-učitelji-vaspitači. Fihteovo praktikovanje filozofije daje direktne odgovore na pitanja – šta je čovek, šta on treba da bude i kako treba to da postane. Specifično Fihteovo shvatanje filozofije kao Učenja o znanosti neposredno upućuje na čoveka, odnosno na ključno pitanje čitave Fihteove filozofije – kako čovek treba da živi i deluje da bi sebi i čitavoj zajednici omogućio slobodan život.

LITERATURA

- Basta, D., *J. G. Fihte i Francuska revolucija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1980.
- Dimić, Zoran, *Filozofija kao učenje*, u *Fihteov idealizam slobode*, priredio Danilo N. Basta, Beograd, Dosijs studio, 2014.
- Fichte, J. G., *Saemtliche Werke*, I-XI, W.de Greyter, Berlin und Co., 1971.
- Fichte, J. G., *Briefwechsel I i II*, Leipzig, 1925, Gesammelt und hrsg. von Hans Schulz.
- Fihte, J. G., *Zatvorena trgovačka država*, Nolit, Beograd 1979.

- Hegel, G. W. F., *Vorlesungen ueber die Geschichte der Philosophie, I*, Verlag Philipp Reclam jun., Leipzig, 1971.
- Ringer, Fritz, *The decline of the german mandarins*, Cambridge, MA, 1969.
- Scholz, Heinrich, *Fichte als Erzieher*, *Kantstudien* 19, 1914.
- Seidel, H., *J. G. Fichte*, Hamburg, 1997.
- Wallner, Nico, *Fichte als politischer Denker*, Halle/Salle, 1926.
- Weischedel, W., *Der Aufbruch der Freiheit zur Gemeinschaft*, Leipzig, 1939.

ZORAN DIMIĆ

University of Niš, Faculty of Philosophy

FICHTE'S DOCTRINE OF SCIENCE AS APPLIED PHILOSOPHY

Abstract: We argue the thesis that Fichte's Doctrine of Science can be understood as an applied philosophy in two ways. On the one hand, through how Fichte sees the role of scientists, philosophers, teachers, and educators in society, and on the other hand, based on biographical details from Fichte's life, especially his way of dealing with philosophy. Only Fichte's definition of a scientist, to whom he leaves the responsibility for the overall progress of society, clearly determines how a scientist should deal with science, that is, a philosopher with philosophy. Fichte's general teaching practice and his public activity testify to the fact that he does not see the role of philosophy in its mere theoretical status, even if it was the queen of all sciences, but in putting it in the service of community advancement. The role of the Doctrine of Science in Fichte is placed in teaching and educational practice, but also in various forms of public speaking. In one of the mentioned forms, the general application of the Doctrine of Science is, in fact, its essence.

Keywords: Doctrine of science, application, philosophizing, education, public

Primljeno: 21.2.2022.

Prihvaćeno: 4.5.2022.